

ИКОНОМИЧЕСКА ИНТЕГРАЦИЯ И КОНВЕРГЕНЦИЯ НА СТРАНИТЕ ОТ ЕС

Обосновано е виждането, че приемането на една или друга теоретична постановка относно процесите на конвергенция има непосредствено значение за формирането на регионалната политика на ЕС, респ. за нейната ефективност. Анализирани са връзката между икономическо развитие и конвергенция в рамките на Общността в светлината на двете основни теоретични постановки (неокласическа и тази на новите икономически теории), като критично е оценено съответствието им на емпиричните резултати. Изследвани са възможностите, но наред с това и неблагоприятните последствия, свързани с развитието на интеграционните процеси. Направени са някои обобщения относно приложимостта на хипотезите за конвергенция и формирането на регионалната политика на ЕС.

JEL: F15; R12; R58

Регионално сближаване и регионална политика на ЕС

С разширяването на ЕС и новите предизвикателства, свързани с протичащите интеграционните процеси, възниква необходимостта от преосмисляне на регионалната му политика.¹ Както се знае, че има нужда от преоценка на регионалната политиката на ЕС, така е очевидна и липсата на общоприета теоретична визия за регионалното развитие в рамките на Съюза и на достатъчно всеобхватни емпирични изследвания, които да подкрепят и определят тази визия, а оттук - един или друг избор на политика. Икономическата картина и проблемите в развитието на страните от Централна и Югоизточна Европа са коренно различни от тези в ЕС-15. Това налага търсенето на нови доказателства и емпирични резултати, подкрепящи провеждането на конкретна кохезионна политика (политика за регионална икономическа конвергенция).

Възможностите за икономическа конвергенция са предмет на различна трактовка в зависимост от конкретните икономически теории. Основен въпрос, свързан с развитието (както в теоретичен, така и в практически план),

---

¹ Регионалната политика на ЕС е свързана с много и различни сфери на социално-икономическото развитие, но преди всичко тя е насочена към постигането на регионално сближаване (регионална конвергенция). Тук, когато става дума за регионална политика на ЕС, се има предвид тази насочена към постигането на регионална икономическа конвергенция. В доклада "Барка" комисар Данута Хюбнер (отговаряща за регионалната политика) и министър Фабрицио Барка подчертават необходимостта от "сериозно преосмисляне на бъдещата политика след 2013 г." за икономическо и социално регионално сближаване (Европейска комисия, 2009).

е дали базисните (началните) икономически условия са определящи за формирането на икономическите различия между страните и регионите. В случай, че те не са определящи, то според неокласическите постулати това би означавало да се наблюдава конвергенция, при условие, че структурните икономически показатели се контролират по един и същ начин, т.е. в своето икономическо развитие страните и регионите да клонят към един общ динамичен равновесен режим на развитие (Solow, 1956).

Ако изходните условия са определящи, то според постановките на новите икономически теории страните и регионите ще имат различни икономически модели на развитие (режими на развитие), съответстващи на конкретните изходни условия, дори и при положение, че структурните икономически показатели се контролират по един и същи начин, т.е. икономическото развитие не може да се очаква да води винаги до конвергенция.

В светлината на тези две постановки дебатът относно икономическата конвергенция на европейските страни става една от водещите научни области (Armstrong, 1995; Crafts, 1996; Puga, 2001; Petrakos et al., 2005; Fischer, Stirböck, 2006). Той е провокиран от необходимостта за възприемане на добре обусловена и действаща регионална политика на Европейската комисия.

Защо е важно за регионалната политика на Европейския съюз да има яснота относно процесите на конвергенция

От гледна точка на регионалната и в частност на кохезионната политика основна цел на ЕС е да подпомогне икономическото развитие в изоставящите страни и региони, като по този начин намали различията и всички произтичащи от тях нежелани социално-икономически последици. Постигането на икономическа конвергенция е и оценка за възможностите и ефективността на регионалната политика на ЕС. Не трябва да се забравя, че около една трета от неговия бюджет се изразходва за осъществяване на кохезионната политика (Bradley, 2008). Важността на регионалната политика за Съюза може да се оцени и от факта, че се предвижда въпросът за териториалното сближаване да "...се превърне в цел на всички политики на ЕС" (Panorama Inforegio, 2009, p. 30). Процесите на конвергенция са от особен интерес и за новите страни-членки като България, защото биха могли да хвърлят светлина за мястото, което се очаква да заемат в европейското икономическо пространство.

Преобладаващите разбирания на икономистите за провеждането на кохезионната политика на ЕС се основават на парадигмите, залегнали в неокласическата теория за развитие – икономическият растеж води до намаляване на регионалните различия и осъществяване на конвергенция (ЕС, 1999). С други думи, поддържането на възможно по-висок икономически растеж в страните от ЕС ще доведе и до така желаната конвергенция. Съществуват обаче и нови сериозни теоретични и емпирични изследвания,

които защитават разбирането, че развитието може да не е свързано винаги с осъществяването на конвергенция, а понякога е и основна причина за нарастване на различията (Solow, 1999; Puga, 2001; Petrakos et al., 2005).

Двете главни икономически течения (неокласическият модел и новите ендеогенни икономически теории), свързани с конвергенцията, определят следването на различна регионална (кохезионна) политика по отношение както на страните от ЕС, така и на регионалната политика, провеждана на национално равнище. Ако се приеме неокласическата постановка за вярна и валидна за протичащите процеси в рамките на Съюза, както и за регионите на дадена страна, то регионалните политики би трябвало да се провеждат в съответствие с нея. Това означава да се очаква ефектът от всяка регионална политика да се проявява в дългосрочна перспектива, като същевременно провеждането на тези политики не води (гарантира) непременно до достигането на видими икономически резултати. В този случай ефектът от кохезионната политика на ЕС може да се окаже непредвидим и поради обстоятелството, че тя се прилага за конкретен период. Това означава, че постановката на регионалната политика в Общността не предполага задължително следването ѝ като дългосрочна политика,² а според неокласическата парадигма процесите на конвергенция се осъществяват в дългосрочен план при поддържането на определени неизменни условия.

Обратното, в случай на възприемане на новите икономически теории (новата теория за търговията, новата икономико-географска теория и новата локационна теория) като отговарящи (адекватни и това действително е вярно) на сегашното икономическо развитие, то регионалната политика на ЕС, както и тези на национално равнище, могат да имат значителен ефект за осъществяване процесите на конвергенция между страните, респ. регионите. Според новите икономически теории регионалната политика може да бъде ефективно средство за постигане на икономически растеж и осъществяване на регионална конвергенция в краткосрочен и средносрочен период.

Икономическо развитие и конвергенция

Съществуват различни теории за икономическото развитие (Рангелова, 2008) и всяка теория извежда различни фактори като структуроопределящи за него. Тук нямаме за цел цялостното им представяне - стремежът е да се търси и анализира връзката между икономическо развитие и конвергенция в рамките на ЕС в светлината на двете основни теоретични постановки (нео-

---

² Регионалната политика на ЕС има дългосрочни цели, но достигането им се търси при осъществяването на конкретна политика в рамките на точно определени времеви периоди – регионалната политика може да е различна през тези периоди.

класическата и тази на новите икономически теории), като същевременно се оцени критично тяхното съответствие според емпиричните резултати.

Неокласически теории

● *Неокласически модел на растежа*

Постигането на конвергенция при определени условия е основополагащо виждане за неокласическия модел,³ който е допълван и възприеман от много автори като базисна теория за икономическото развитие в дългосрочна перспектива. Основните допускания на този модел се базират на неокласическата производствената функция – постоянен мащаб на производството, намаляваща пределна производителност на капитала, екзогенно определен технически прогрес и взаимозаменяемост на факторите на производството – труд и капитал (Тотев, 1985).⁴ Техническият прогрес се приема за екзогенен фактор и като такъв не може да повлияе на процеса на конвергенция, независимо че влияе на развитието.

Последователите на Solow (1956) свеждат неокласическата теория до простото твърдение, икономиките клонят към определено балансирано развитие (steady state) с намаляващи темпове (Barro, Sala-i-Martin, 2003). Определящите изисквания за постигането на конвергенция са отделните икономии да са хомогенни по отношение на основни показатели като норма на спестяване, нарастване на населението и т.н.; да имат приблизително еднаква инфлация, като процесите се осъществяват при условия на неограничена (пълна) конкуренция. В този случай според неокласическата теория изходните условия в дългосрочен план не са определящи за икономическото развитие и при наличието на хомогенност на споменатите основни показатели конвергенцията ще настъпи в дългосрочен план. Обратното, ако икономиките са хетерогенни, различават се по отношение на темп на спестяване, нарастване на населението или нямат близка инфлация, то те ще клонят към различни балансиранни равнища на развитие. Неокласиците приемат, че фактът за наличие на различия в доходите и производителността на труда трябва да се свърже с някаква форма на държавна или друга намеса, възпрепятстващи въздействието на факторите, които водят до изравняване им.⁵

³ Познат още като екзогенен модел на растежа, модел на растежа на Solow или на Solow–Swan (Solow, 1956; Swan, 1956).

⁴ Нарастващ мащаб на производството е характерен за дейности (индустрии), при които с разширяване на производството средните разходи на единица продукция намаляват, респ. при постоянен мащаб на производството тези разходи не се променят.

⁵ Тук теоретичната дискусия и представените резултати от емпирични изследвания се свързват с ЕС. Основна причина за това е приемането, че формата на споменатата “държавна намеса” в рамките на Общността са, от една страна, сведени до минимум, а от друга, са до голяма степен унифицирани.

● *Неокласическа теория за търговията*

Най-общо теориите за търговията предвиждат, че намаляването на разходите за търговия между партньорите води до нарастване на степента на специализация. Традиционната неокласическа теория за търговията се фокусира върху съществуващите предварително известни (*ex ante*) сравнителни предимства на регионите и страните. Така производствените фактори, определящи се от сравнителните предимства, формират и различията в относителната себестойност на продукцията и като резултат се стига до специализация и възникването на търговски отношения.

При тези условия териториалното разпределение (локацията) на икономическата активност се определя екзогенно, имайки предвид разпределението на ресурсите, технологиите и производствените фактори, или това, което Krugman (1993) описва като "първа природа" (*first nature*), ще бъде определящо за осъществяването на търговските взаимоотношения.

Моделът на неокласическата теория за търговията предполага причините, свързани със сравнителните предимства, да водят до специализация в рамките на страните и регионите, при което се наблюдава предимно т.нар. интер-индустриална търговия (по-голям дял на интер-индустриална търговия от този на интра-индустриална).⁶ Съгласно неокласическата теория за търговия икономическата интеграция насърчава разделението на труда според сравнителните предимства, повишава общото благосъстояние във всяка страна и регион, въввлечени в тези процеси, и изравнява цената на факторите на производство. Изравняването на цените според неокласическата парадигма на Solow (1956) води до намаляване на регионалните различия, респ. до регионална конвергенция.

Съответствие на неокласическите теории на икономическото развитие в ЕС

Неокласическите теории не могат да дадат цялостно обяснение на сегашното развитие на световната икономика, вкл. на това в ЕС. Разбирането, че може да се постигне балансирано равновесно икономическо развитие (даже и като теоретична концепция), е много ограничаващо, имайки предвид разнообразното влияние на редица фактори.⁷ Възниква и логическият въпрос какво е това балансирано развитие и защо не могат да се дадат повсеобхватни реални примери с неговата реализация.

Както беше споменато, според неокласическата теория конвергенция при дадени условия ще се постигне в дългосрочен период – поддържането на хомогенност на определените фактори за такъв период обаче е изискване,

---

⁶ Интер-индустриална търговия е търговия със стоки от различни сектори на икономиката или отрасли на промишлеността, а интра-индустриална – търговия със стоки между едни и същи сектори или отрасли на промишлеността.

⁷ Пример за това е настъпилата през последните две години глобална икономическа криза.

което трудно може да се осъществи дори и в рамките на ЕС – например близка инфлация и темп на нарастване на населението (трудовете ресурси) (Barro, Sala-i-Martin, 2003). Дори и при постигането на такава хомогенност, резултатите от емпиричните изследвания не потвърждават тази теория. Друг фактор, който трудно може да се приеме за изпълним, е допускането за пълна конкурентоспособност (Crafts, 1996).

Някои икономисти поддържат тезата, че хипотезите на неокласическата теория и съответно промените в специализацията, концентрацията и регионалните различия трябва да се приемат като такива, които се реализират в една по-далечна перспектива, респ. зависят от достигането на определена фаза на икономическо развитие. С други думи, неокласическата парадигма е теоретична постановка, която важи преди всичко за развитите икономики (Williamson, 1965). Но и в този случай неокласическата теория не може винаги да даде обяснение за различната локация на индустриите между страните и регионите, които имат сходни производствени фактори и технологии – конкретно за икономически развитите страни от ЕС-15. Същевременно търговията между тези страни се извършва предимно под формата на близки продуктови категории, т.е. осъществява се интра-индустриална търговия вместо очакваната интер-индустриална според неокласическите постановки (Traistaru, Nijkamp, Longhic, 2003).

Една от най-сериозните критики на неокласическия модел е приемането на техническия прогрес за екзогенен фактор. Теза, която се подчертава от много автори - опоненти на неокласическата теория, е, че ролята му е определяща при формирането на икономическото развитие в дългосрочна перспектива. Техните виждания се свързват с ендогенния характер на техническия прогрес, респ. ендогенна теория на развитие, при което се приема, че въвеждането на нови производствени фактори (освен капитал и труд) като познание, иновации води до индуциране на растеж. Различията в споменатите "нови" фактори определят и невъзможността да се постигне хомогенност в неокласическия смисъл (Romer, 1990; Grossman, Helpman, 1991; Aghion, Howitt, 1992). Lewis-Guodo, Premus (2000) отбелязват, че редица други дългосрочно действащи фактори също се приемат за екзогенни при техния определено изразен ендогенен характер.

Независимо от факта, че неокласическите теории не се вписват изцяло в съвременното икономическо развитие, те затова са теории, за да се правят допускания, които практиката може да не позволява да се постигнат изцяло. Това не намалява тяхната ценност при анализа.

Нови икономически теории

В икономическите разработки все повече се налага схващането, че за да се разбере пространственото (географското) разпределение на икономическите активности, трябва да се излезе извън определенията, давани единствено от сравнителните предимства (Venables, 1998). Една от причините за появата на новите икономически теории е необходимостта да се вземат

под внимание емпиричните резултати, които не могат да намерят потвърждение в светлината на неокласическите теории. Те се основават на разбирането, че растежът е основна причина за нарастване на различията.

Новата икономико-географска теория, както и новата теория за търговията предлагат различно предвиждане на възможните резултати (ефекти) вследствие на интеграцията и специализацията на индустриите в регионален аспект. Те разглеждат възможностите, но наред с това и неблагоприятните последици, свързани с развитието на интеграционните процеси (Ottaviano, Puga, 1998; Fujita, Krugman, Venables, 2001). Според тях изравняването на цените на факторите на производство не е вече процес, който трябва да се реализира на всяка цена (Helpman, Krugman, 1985). Допуска се също, че търговията може да се осъществява съобразно неокласическата теория, но не и във всички страни, респ. региони. Това определя интеграционните процеси (поне в началото на тяхното осъществяване) като такива, които водят до по-големи придобивки за индустриализираните региони и до нарастване на различията между богати и бедни страни и региони.

Опонентите на неокласическата теория за конвергенцията се придържат към тезата, изведена от Myrdal (1957), която приема, че икономическото развитие е процес, който в териториален аспект води до кумулиране на различията. Те се базират предимно на емпирични изследвания в рамките на ЕС, които не успяват да докажат валидността на неокласическия модел, и допускат, че той може да се реализира само за някои страни и региони, и то в определени периоди, което не позволява да се постигне конвергенция в смисъла на един общ режим на развитие. Те препоръчват също направените заключения за конвергенция в рамките на ЕС и интерпретацията им в светлината на неокласическата теория да бъдат ревизирани, защото не включват държавите от европейския Юг, а именно изоставащите страни и региони, за които не са присъщи подобни процеси (Armstrong, 1995; Puga, 2001, Petrakos et al., 2005).

● *Новата икономико-географска теория*

Новата икономико-географска теория обяснява локационните процеси и търговията посредством една теоретична рамка, която търси едновременно постигането на съответствие на макроикономическите постановки с микроикономическите процеси. Основните различия на тази теория спрямо неокласическия модел е отхвърлянето на разбирането за постоянен мащаб на производството, приемането на неперфектни условия на конкуренция (липса на неограничена конкуренция) и различие в потребителските предпочитания – последните определят това, че една и съща стока няма да бъде продаваема по един и същи начин в отделните страни и региони. Тези специфични черти се определят от Krugman (1993) като “втора природа” (second nature) фактори на развитието. Друга основна разлика е приемането на ендегенния характер на техническия прогрес, включването на човешкия фактор и извеждането на ролята на инвестициите като важен елемент за ендегенен растеж.

Неокласическата и новата икономико-географска теория се различават значително по отношение на разбирането за регионална специализация и индустриална концентрация. Докато първата се фокусира върху регионалните сравнителни предимства (приемайки ги като даденост) и немобилността на факторите, втората се придържа към разбирането за постигането на сравнителни предимства преди всичко като резултат от реализирането им с развитие на индустриите, които предполагат нарастваща ефективност от мащаба на производството (economic of scale).

Много важен елемент в модела на новата икономико-географска теория, имащ отношение към конвергенцията, е допускането, че географските предимства на големите пазари са ендегенен фактор, както и че процесите на специализация са резултат от формирането на агломерации с висока икономическа активност. В този модел е заложена, от една страна, зависимостта между намаляващите транспортни разходи и стойността на търговския стокообмен (в резултат от нарастващата интеграция), а от друга, концентрацията на икономическата активност в определени териториални области (Krugman, 1991; Krugman, Venables, 1995; Venables, 1996). Това обяснява възникването на икономическите агломерации в резултат от релокация на фирми и заети от един регион в друг. Приема се, че когато търговските разходи са много високи, всеки регион произвежда стоки само за неговия собствен локален пазар – стига се до реализиране на т. нар. икономика тип “Робинзон Крузо” (Totev, 1993). Намаляването на търговските разходи позволява на фирмите да обслужват не само локалните пазари, но води и до възникване на споменатите агломерационни центрове на промишлеността. В светлината на новата икономико-географска теория Mask, Jacobson (1996) застъпват виждането, че тези процеси са зависими и от пространствената специализация, свързана със степента на технологична обработка – централните по отношение на ЕС региони проявяват тенденция към специализация и изнасяне в периферията на високотехнологична промишлена продукция. Периферията от своя страна се специализира в производството на изделия с ниска технологична обработка или продукти преди всичко на първичния сектор - всичко това води до нарастване на различията.

В известна степен новата икономико-географска теория оставя на втори план различията по отношение на естествените ресурси. Тя извежда на първо място транспортните разходи, ефекта от мащаба на производството, потребителския вкус към разнообразни продукти и мобилността на производствените фактори, като по този начин акцентира върху ендегенния им характер. Новата икономико-географска теория се фокусира върху придобитите сравнителни предимства на регионите и обяснява процесите на регионална специализация, както и тези на дивергенция и конвергенция като резултат от интеграционните процеси.

● *Новата теория за търговията*

Основното допускане на модела на тази теория е нарастващ мащаб на производството, разнообразие на продуктите (различия в потребителските

преференции на купувачите към различни качества на продукта) и липса на пълна (съвършена) конкурентоспособност – допускания, които са залегнали и в новата икономико-географска теория.

Моделът на новата теория за търговията приема като обяснение за процесите на специализация и локация географските предимства на големите региони и на такива с добър достъп до пазарите и допуска, че може успоредно да се развиват както интра-, така и интер-индустриална търговия. Така според тази теория процесите на интеграция определят едно развитие под формата на **U**-разпределение по отношение на концентрацията на индустриите с нарастваща ефективност от мащаба на производството.⁸ Това **U**-разпределение се определя от връзката между разходите за търговия и дела на индустриалното производство. Когато търговските бариери и разходите за транспорт са достатъчно малки, географските предимства на централните региони компенсират по-високата цена на факторите на производство (преди всичко на труда) и се осъществява концентрация на производството. На даден междинен етап те не могат да компенсират по-високите цени на факторите на производство и тогава настъпва процес на релокация – фирмите напускат тези области с висока концентрация и търсят алтернатива на своето развитие в периферията.

Процесите на концентрация и по-късно на разсейване на индустриалното производство протичат в различни моменти в зависимост от това какъв е ефектът от мащаба на дадено производство. Сегашната ситуация на икономическа интеграция в рамките на ЕС при отраслите, които не са с висок ефект от мащаба на производството, при които факторът цена на труда е с по-голяма тежест, са във фаза разсейване на индустрията (Totev, Sariiski, 2010). На обратния полюс са предимно отраслите с висок ефект от мащаба на производството, които в рамките на ЕС са на етап концентрация на производството (Тотев, 2008). Измененията в технологиите (техническият прогрес) могат да доведат и до промени в цената на факторите на производство, което от своя страна може да върне процесите на концентрация на по-начален етап на **U**-разпределението.

*Съответствие на новите икономически теории
на икономическо развитие в ЕС*

В тези теории като ендегенни се включват много и различни фактори от икономически, социален и демографски характер. Това води до участието на такива показатели, които понякога е трудно да се съчетаят. По-просто казано, допуска се изследване на конвергенцията при изпълнение на условия, които понякога са несъвместими (Schmutzler, 1999). Включването на много фактори води до детайлност, която не би трябвало да е присъща за една теория. Така

---

⁸ Слизането по лявото рамо на **U**-разпределението е свързано с концентрация на производството, след което се достига един междинен етап и се преминава към дясното рамо на **U**-разпределението, свързано с релокация (деконцентрация) на производството

понякога се стига до получаването на взаимно противоречащи си резултати при един и същ икономически обект на изследване. Голямата разнородност на моделите, допусканията и използваната информация е също една от причините за различните виждания на икономистите по отношение на процесите на конвергенция. Martin, Sunley (1998) отбелязват, че новите ендогенни теории имат важно значение в техния опит да обяснят регионалните процеси, но същевременно се сблъскват с много ограничения, когато се стигне до апробирането им в конкретни случаи.

Същевременно автори като Bosker et al. (2007) свеждат своите критики преди всичко до това, че повечето модели, имащи отношение към новите икономически теории, водят до силно опростяване на ендогенните променливи, свързани с географския фактор. Вследствие на това получените резултати на базата на тези модели могат да представят некоректни обобщения. Други автори обясняват формирането на агломерационните центрове (важен елемент на новите икономически теории) не толкова с процесите на специализация като резултат от висока икономическа активност, а разглеждат възникването им като резултат от концентрирането на институции, свързани с управлението, формирането на културни центрове и други фактори, нямачи пряко отношение към икономиката.

Независимо от добре обосноващите идеи на новата теория на търговията и новата икономико-географска теория, особено по отношение на ефекта на интеграционните процеси, те не дават достатъчно всеобхватно обяснение на връзките между търговия и локация. По-специално те не могат да обяснят защо страни със сходни икономически условия формират различни производствени структури, защо фирми със сходна дейност понякога се локализируют близо една до друга, водейки до процес на регионална специализация (в случая не се има предвид ефектът от клъстерите), и накрая защо индустриални активности се разпространяват успешно от една страна в друга (Ottaviano, Puga, 1998). Очевидно е, че тези процеси не могат да намерят едно цялостно изчерпателно обяснение, защото върху наблюдаваните процеси дават отражение много различни фактори. Нещо повече, тяхното влияние се изменя по начин, който не може да се предвиди във времето.

Основна слабост на редица изследвания, свързани с новите икономически теории, е, че техните модели се приемат като адекватни, защото отхвърлят валидността на неокласическия модел посредством изтъкването на несъответствието му с резултатите от емпиричните изследвания, което обаче само по себе си не означава, че за това те са непременно валидни.

Регионална икономическа конвергенция – хипотези и постановки

Хипотезите за конвергенция между отделните страни или региони са предмет на различни интерпретации. Конвергенцията може да се възприема

по различни начини в зависимост от икономическите характеристики, обекта на изследване или икономическата постановка (Islam, 2003).

Изборът в зависимост от икономическите характеристики най-общо се свежда до търсенето на конвергенция по отношение на темповете на растеж, по отношение на доходите или на производителността на факторите на производството. Преди всичко трябва да се подчертае, че при икономическите изследвания се разглежда основно конвергенцията на доходите, а тази на производителността на факторите на производството е частен случай на конвергенция на доходите – изравняването на производителността на факторите на производство ще доведе и до изравняване на доходите.

Другата възможност за определянето на конвергенция по отношение на темповете на развитие – еднакви или близки темпове, на практика означава запазване на относителните и нарастване на абсолютните различия. Изборът на обекта на изследване в общия случай се свежда до търсенето на конвергенция в рамките на икономиката (между регионите в една икономика) или конвергенция между отделните икономики (между отделните страни).

Различия в хипотезите и постановките

Съществуват различни хипотези и постановки за икономическа конвергенция (Amplatz, 2003). Sala-i-Martin (1995) свежда конвергенцията до два основни типа - β -конвергенция и σ -конвергенция, като определя наличието на β -конвергенция като необходимо, но не и достатъчно условие за осъществяването на σ -конвергенция. Други автори разширяват основните типове до три – абсолютна β -конвергенция, условна β -конвергенция и σ -конвергенция (Petraikos, Artelaris, 2006).

Опит да се организират различните постановки за конвергенция на базата на свързването им с теоретичните концепции прави Galor (1996). Той извежда три типа конвергенции, които се възприемат като възможно най-подходящи за интерпретирането им съобразно икономическите теории:

- безусловна (абсолютна) β -конвергенция – свързана с неокласическите теории;
- условна β -конвергенция – свързана с новите икономически теории;
- клубна конвергенция – тази хипотеза е също в унисон с новите икономически теории, но същевременно има елементи и на безусловна β -конвергенция .

Към посочените три категории могат да се добавят и тези, които не на всяка цена обясняват наличието или липсата на конвергенция посредством определени теоретични постановки:

- σ -конвергенция – приема се, че се наблюдава конвергенция, ако разсейването на доходите на човек от населението намалява с течение на времето;
- стохастична конвергенция – оценена посредством прилагането на иконометрични методи и модели за оценка на наличие или липса на конвергенция.

● *Безусловна β -конвергенция*

Тя е тясно свързана с неокласическата теория (Fujita, Krugman, Venables, 2001) и предполага бедните икономики да растат по-бързо от богатите и така в дългосрочен план да се осъществи конвергенция на доходите. Този вид конвергенция най-лесно може да се тества с метода, предложен от Barro, Sala-i-Martin (1992) за оценка на промените в БВП или доходите. Безусловна β -конвергенция между отделните страни ще се наблюдава, когато се установи значима негативна връзка между темпа на растеж и доходи на човек от населението.

Съществуват емпирични изследвания, които водят до извода, че динамиката на регионалните различия следва хипотезата за безусловна β -конвергенция (Sala-i-Martin, 1996). Има обаче и много изследвания, които не успяват да докажат валидността ѝ. В някои случаи те допускат, че тя може да се реализира само за отделни страни и региони, и то в определени периоди, което не позволява да се постигне конвергенция в смисъла на един общ режим на развитие. Някои автори, базирайки се на емпирични изследвания, определят, че такава конвергенция се наблюдава, но тя е валидна при по-изостаналите страни, което имплицитно означава, че важи на определен етап от развитието им (Paci, Pigliaru 1997). До различно заключение достига Baumol (1986), който приема, че конвергенция се наблюдава при богатите държави, но не и общо за света. Тези виждания на практика водят до извода за осъществяването на безусловна β -конвергенция в рамките на група страни или по-скоро подкрепят тезата за наличие на клубна конвергенция.

Barro, Sala-i-Martin (2003) смятат, че е по-вероятно безусловна конвергенция да се случи между регионите в една страна, където условията са едни и същи, отколкото между отделните страни. По-новите емпирични изследвания относно процесите на конвергенция са в подкрепа по-скоро на условната, а не на безусловната конвергенция (De la Fuente, 2002).

● *Условна β -конвергенция*

Тя се свързва с новите икономически теории и по-специално с новата икономико-географска теория (Fujita, Krugman, Venables, 2001). Хипотезата на условната β -конвергенция предполага, че всяка икономика клони към свое собствено балансирано развитие съобразно условията, определяни от новата икономико-географска теория. В този случай различията между отделните страни могат да намаляват, но могат и да нарастват с течение на времето. С други думи, когато бъде установено различие в икономическите характеристики между отделните страни или региони (като равнище на технологиите и др.), икономическите региони може да са в процес на конвергенция, но към различни балансираны равнища – в този случай се говори за осъществяване на условна β -конвергенция. Очевидно е, че при този вид

конвергенция различията може да намаляват, но също и да останат постоянни или дори да нарастват с течение на времето.

Много са авторите, които споделят разбирането, че в рамките на ЕС емпиричните изследвания са по-скоро в подкрепа на условната β -конвергенция, а не на безусловната (Herz, Vogel 2003). Очевидно хипотезата за условна β -конвергенция има по-голяма вариабилност по отношение на възможностите, които дава – всяка страна или регион клони към свое определено равновесно развитие.

Критиките по отношение на хипотезата за условната β -конвергенция са, че тя няма тази яснота на постановката, както безусловната. Липсата на ясна теоретична постановка кара много автори в своите емпирични изследвания да се опитват да определят наличието на конвергенция, използвайки различни допускания, респ. различни показатели. Редица критики се свързват и с начина на прилагане на иконометричните модели – приемането на много допускания (условности) при приложението им, което прави спорни получените резултатите. Смята се също, че тестването за условна конвергенция може да доведе до погрешни резултати, особено когато е налице клубна конвергенция (Petrakos et al., 2005).

- *Клубна конвергенция*

Друга водеща хипотеза е тази на клубната конвергенция – различни режими на развитие. Тя се отнася за страни (региони) с относително близки условия (с близка икономическа, политическа, управленска и социална среда). Според тази хипотеза страни и региони с близки условия проявяват тенденция към конвергенция. Клубната конвергенция може да се свърже със σ -конвергенцията, тъй като предполага, че в процеса на развитие доходите на страните (регионите), принадлежащи към даден клуб, стават все по-близки и вариацията на БВП на човек от населението, измерена посредством σ , намалява – с други думи, осъществява се σ -конвергенция в рамките на отделните клубове.

Концепцията за клубна конвергенция се базира на теоретичните постановки, свързани с условната β -конвергенция, която определя, че всяка страна клони към специфично балансирано развитие. Разликата в случая е, че страните се класират в отделни групи с различни характеристики по отношение на конвергенцията, но сходни в рамките на клуба (Galor, 1996). Така хипотезата на клубна конвергенция по отношение на всяка една група страни (клуб) може да се тества и за наличие на безусловна β -конвергенция в рамките на клуба и в този смисъл тя хвърля мост между безусловната и условната β -конвергенции.

При страни или региони с ясно изразени различия в базисните условия (принадлежащи към различни клубове на конвергенция) може да се наблюдава както намаляване, така и нарастване на различията.⁹ Допуска се, че при

---

⁹ Пример за дивергенция в рамките на една страна е развитието на Италия, където съществуват много големи различия между "богатия Север" и "бедния Юг" по отношение както на БВП на човек от населението, така и на структурата по отрасли на промишлеността.

прилагането на определена икономическа политика за преодоляване на влиянието на началните условия една страна може да излезе от даден клуб на конвергенция – посоката на промените може да води до положителен ефект, но при неадекватна икономическа политика е възможен и отрицателен ефект (Тотев, 2008). С други думи, дадена страна или регион може да излезе от един клуб на конвергенция и да влезе в друг, при който са характерни по-висока ефективност на производството и равнище на лично потребление. Възможно е обаче, както беше споменато, излизането от един клуб на конвергенция да води до влизането в друг, при който ефективността на производството и равнището на лично потребление да е по-ниско.

● *σ-конвергенция*

Приема се, че страните (регионите) са в процес на σ -конвергенция, когато разсейването на доходите на човек от населението намалява с течение на времето (Barro, Sala-i-Martin, 2003). Според Quah (1993) по-голямата “състоятелност” на σ -конвергенцията спрямо β -конвергенцията е в това, че тя определя директно дали различията между отделните икономики намаляват.

Това, което прави използването на σ -конвергенция особено прагматично, е, че при нея не се говори за балансирано развитие – с други думи, тя не се свързва с конкретни теоретични постановки или определени условия. Във връзка с това много автори приемат, че в случаите, когато се търси възможност да се определи съществуването на конвергенция, без това да се вписва в някакви теоретични постановки и оттук да се прави анализ в тази светлина, използването на σ -конвергенция е най-точният показател за наличие или не на подобни процеси.

● *Стохастична конвергенция*

Друг подход при изследване на процесите на икономическа конвергенция, който не се свързва с определени теоретични постановки, е стохастичната конвергенция. Тя се базира главно на прилагането на иконометрични методи и модели при анализа на временни редове. Характерното е прилагането на коинтеграционен анализ за тестване на хипотези за наличие на възможността две или повече икономики да са в процес на конвергенция (Kevin, Pesaran, Smith, 1997). С други думи, две страни ще са в условия на стохастична конвергенция, ако на базата на дългосрочна прогноза различията в БВП на човек от населението клонят към нула.

Според Mauro, Lupi (2005) идеята на тези методи не е да се отхвърлят на всяка цена резултатите от изследванията, основани на теоретичните постановки. В случая стремежът е единствено да се даде различен поглед на базата на използването на приложната иконометрия.

Съответствие с емпиричните резултати

Резултатите от емпиричните изследвания, свързани с конвергенцията и дивергенцията, не дават еднозначен отговор. В литературата се срещат

напълно противоречиви твърдения относно това дали се наблюдава или не конвергенция между бедните и богатите страни (Friedman, 1992; Quah, 1997). Съществуват и коренно различни виждания относно това къде е по-вероятно да има конвергенция – между отделните страни или между регионите в рамките на една страна (Barro, Sala-i-Martin, 1991; Bradley, Untiedt, 2008).

По отношение на конвергенцията в рамките на ЕС Battisti, Di Vaio (2006) отбелязват, че даже и като се изключат определени райони, които са видимо изоставащи и при които е налице конвергенция (в смисъл, че не нарастват различията), само някои региони показват видима конвергенция. Останалите въобще не показват конвергенция или се наблюдава едновременно конвергенция и дивергенция. Според Amplatz (2003) икономическа конвергенция съществува между страните от Централна и Източна Европа, но не и между тях и държавите от Западна Европа, като същевременно не се забелязва конвергенция между страните, които не са в процес на асоцииране.

Други автори свързват икономическите цикли непосредствено с процесите на конвергенция и дивергенция. Развитите региони растат по-бързо в период на експанзия и по-бавно от средното при рецесия (Fotopoulos et al., 2002; Thisse, 2000). Тази теза в общи линии се потвърждава от емпиричните наблюдения, свързани със сегашната икономическата криза. Във връзка с това трябва да се отбележи, че е целесъобразно регионалната политика да се съобразява с цикличността в икономиката и когато има нарастване на различията в момента на експанзия, това да не се приема на всяка цена като неблагоприятен резултат по отношение на процесите на конвергенция и обратното, намаляването на различията в период на забавяне на икономическото развитие не означава конвергенция в нейния положителен смисъл.

Същевременно, независимо че икономиките на страните-членки на ЕС са силно обвързани в резултат на интеграционните процеси, има основание да се твърди, че цикличността при тях не е една и съща – не само като период на настъпване, но и като продължителност на отделните цикли. Ритъмът на развитие на новите страни-членки е различен от този на напредналите държави от ЕС-15, което трябва да се взема под внимание при изследването на процесите на конвергенция.¹⁰

Очевидно икономистите не са единни по отношение на процесите на конвергенция. Често съществуват коренно различни виждания относно начина, обекта и възможностите за оценка на процесите на конвергенция и тяхната теоретична обосновка при един и същ обект на изследване. Налага се разбирането, че икономическото развитие при цялото свое разнообразие и разнородни социално-икономически показатели трудно може да се сведе до един или друг теоретичен модел. Същевременно самото развитие на икономическите процеси поставя нови предизвикателства пред всеки вече апроби-

---

¹⁰ Отново за пример може да се даде развитието на сегашната икономическа криза по отделни страни в ЕС.

ран модел да отговори на променящите се нови условия. Самият Solow (1999, р. 640) подчертава, че в теорията на растежа не може да има нещо дадено един път завинаги като едно общо равнище на конвергенция за всяка страна по всяко време, след като съществува развитие на технологиите, демографски промени или промени в нагласите за спестяване.

Ето защо резултатите от емпиричните изследвания карат повечето икономисти да стигат до идеята за дуалистичния характер на развитието в рамките на ЕС (различие в развитието по отношение на север - юг или център - периферия), т.е. до разбирането, че процесите на конвергенция и дивергенция се определят от равнището на икономическо развитие, което в европейското икономическо пространство е до голяма степен резултат и от геополитическото разположение на регионите или страните (Quah, 1997; Puga, 2001; Petrakos et al., 2005; Totev, Sariiski, 2008). Основният въпрос, който не е намерил все още приемлив отговор, е не дали двата процеса съществуват паралелно (конвергенция и дивергенция), нещо, което се приема вече като факт, а това да се изясни нарастването на различията или процесите на конвергенция в кои точно етапи на икономическото развитие и кога се реализират в отделните страни.

*

Действителността и развитието винаги се оказват по-богати от теоретичните постановки, икономическата реалност налага всеки път да се търсят нови хипотези и закономерности, които е трудно да бъдат обобщени за всеки отделен случай. Теоретичните постановки трябва да се приемат като важни за осмислянето и разбирането на протичащите регионални процеси, но не и на базата на тях да се проектират процесите на конвергенция. В този смисъл приемането на постулатите на неокласическата теория при формирането на регионалната политика на ЕС не е целесъобразно – постигането на икономически растеж в страните от ЕС не предполага и осъществяване на конвергенция. В светлината на казаното, колкото и привлекателно да звучи постигането на конвергенция посредством един общ балансиран растеж, това ни най-малко не се подкрепя от емпиричните изследвания. Ето защо, за да може да се получи обща положителна тенденция на благоприятни резултати от икономическата интеграция не само за богатите, но и за бедните страни и региони, е необходимо ЕС да има ясна и действена регионална политика, която да не разчита, че икономическият растеж ще реши въпросите от само себе си.

По отношение на това коя постановка за изследване на конвергенцията е приложима в рамките на ЕС, то може би най-подходяща се оказва тази за клубна конвергенция. Това, което я прави приемлива, е нейната универсалност - тя може да се разглежда и без на всяка цена да се обвързва с конкретна теоретична постановка. Както беше споменато, клубната конвергенция се свързва непосредствено с хипотезата за σ -конвергенция. Редица

изследвания подчертават факта, че приемането на хипотезата за клубна конвергенция при емпиричните изследвания дава възможност за много по-реалистична и детайлна картина в рамките на ЕС (Quah, 1993; Martin, 2001; Fischer, Stirböck, 2006; Totev, 2009).

Тук трябва да се изтъкне и един друг аспект на процесите на конвергенция, който позволява да се извърши анализ посредством използването на постановката за клубна конвергенция. Промените в производствената структура в рамките на ЕС имат непосредствено отношение към процесите на конвергенция дотолкова, доколкото формирането на една или друга производствена структура е определяща при формирането на ефективността на производството, респ. темповете на растеж и равнището на потребление (OECD, 1987; Pender, 2003; Canova, 2004; Totev, Sariiski, 2008; Moore, 2009).

Факт е, че не може да се очаква да се постигне конвергенция по отношение на доходите, при положение, че се наблюдава нарастване на различията в структурите на икономиките на страните от ЕС. На практика се наблюдава формирането на клъстери от страни (отделни клубове от страни) със сходни икономически структури, като различията между тези структури нарастват с течение на времето (Landesmann, 1996; Totev, Sariiski, 2008; Totev, 2009). След като се наблюдава тясна връзка между производствена структура и доходи и доходите са следствие от производствената структура, то не може да се очаква в дългосрочен аспект постигане на конвергенция на доходите при ясно изразен процес на нарастване на различията в производствените структури.

Основната цел на регионалната политика не би трябвало да се ограничава единствено в туширане на възникващите регионални различия, а трябва да се открият причините, които определят тези различия. В светлината на казаното тази политика може да бъде ефективна, когато е насочена към подпомагане и създаване на предпоставки за развитие на производствени структури в изоставащите страни на ЕС, които да не се базират основно на отрасли с ниска ефективност на производството.

Използвана литература:

Европейска комисия. “Докладът Барка”. Комисар Данута Хюбнер и Фабрицио Барка представят предложения за реформа на политиката на сближаване на ЕС. Брюксел, 27 април 2009, IP/09/642.

Рангелова, Р. Променящите се детерминанти на икономическия растеж. Проект, разработен към секция “Международна икономика”, Икономически институт на БАН, 2009.

Тотев, С. Фактори в макропроизводствената функция и тяхното взаимодействие. - Икономически изследвания – интензификация, ефективност, растеж, 1985, кн 1, с. 84-103.

Тотев, С. Сравнителни преимущества на Българската икономика - на примера на селското стопанство. С.: Фондация “Свободна инициатива”, 1993.

Томев, С. Интеграционни процеси и регионални различия – европейски и национални измерения. Проект, разработен в секция “Регионална и секторна икономика”, Икономически институт на БАН, 2008.

Aghion, P. and P. Howitt. A Model of Growth through Creative Destruction. - *Econometrica*, Econometric Society, March 1992, Vol. 60(2), p. 323-351.

Amplatz, C. The Economic Convergence Performance of Central and Eastern European Countries. - *Economic Change and Restructuring*, 2003, Vol. 36, issue 4, p. 273-295.

Arbia, G. Spatial Econometrics: Statistical Foundations and Applications to Regional Convergence. Springer, Berlin, 2006.

Armstrong, H. Convergence Among Regions of the EU, 1950-1995. - *Papers in Regional Science*, 1995, 74(2), p. 143-152.

Barro, R. and X. Sala-i-Martin. Convergence across States and Regions. - *Brookings Papers on Economic Activity*, 1991, 0(1), p. 107-182.

Barro, R. and X. Sala-i-Martin. Convergence. - *Journal of Political Economy*, 1992, 100 (2), p. 223-251.

Barro, R. and X. Sala-i-Martin. *Economic Growth* (second edition). Cambridge Massachusetts: MIT Press, 2003.

Battisti, M. and G. Di Vaio. A Spatially-Filtered Mixture of β -Convergence Regressions for European Regions, 1980-2002. Paper presented at the International Workshop on Spatial Econometrics and Statistics. Rome, Italy, May 25 – 27 2006.

Baumol, W. Productivity Growth, Convergence and Welfare What the Long-run Data Show. - *American Economic Review*, December 1986, 76(5), p. 1072-1085.

Bosker, M., S. Brakman, H. Garretsen and M. Schramm. Adding Geography to the New Economic Geography. CESifo Working Paper N 2038, Category 10: Empirical and Theoretical Methods, June 2007.

Bradley, J. and G. Untiedt. EU cohesion policy and ‘conditional’ effectiveness: What do cross-section regressions tell us? GEFRA (Gesellschaft fuer Finanz- und Regionalanalysen). Working Paper N 4, May 2008.

Canova, F. Testing for Convergence Clubs in Income per Capita: a Predictive Density Approach. - *International Economic Review*, 2004, 45, p. 49-77.

Crafts, N. *Economic growth in Europe since 1945.* Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1996.

De la Fuente, A. Convergence Across Countries and Regions: Theory and Empirics. UFAE and IAE Working Papers 555.02, Unitat de Fonaments de l'Anàlisi Econòmica (UAB) and Institut d'Anàlisi Econòmica (CSIC), 2002.

Fingleton, B. Estimates of Time to Economic Convergence: An Analysis of Regions of the European Union. - *International Regional Science Review*, 1999, 22, p. 5-34.

Fischer, M. and C. Stirböck. Pan-European Regional Income Growth and Club-Convergence Insights from a Spatial Econometric Perspective. - *The Annals of Regional Science*, December 2006, Vol. 40, N 4, p. 693-721.

Fotopoulos, G. and N. Spence. Spatial Variations in New Manufacturing Plant Openings: some empirical evidence from Greece. - *Regional Studies*, 1999, 33, p. 219-230.

Friedman, M. Do old fallacies ever die? - *Journal of Economic Literature*, December 1992, Vol. 30, issue 4, p. 2129 - 2132.

Fujita, M., P. Krugman and A. Venables. The spatial economy: cities, regions and international trade. Cambridge (Mass.): MIT Press, 2001.

Galor, O. Convergence? Inferences from Theoretical Models. - *The Economic Journal*, July 1966, Vol. 106, N 437, p. 1056-1069.

Grossman, G. and E. Helpman. Innovation and Growth in the Global Economy. Cambridge: MIT Press, 1991.

Helpman, E. and P. Krugman. Market Structure and Foreign trade: Increasing Returns, Imperfect Competition and the International Economy. Brighton: Harvester Wheatsheaf, 1985.

Herz, B. and L. Vogel. Regional Convergence in Central and Eastern Europe: Evidence from a Decade of Transition. Bayreuth University Economic Discussion Paper N 13-03, 2003.

Islam, N. What have we learnt from the convergence debate? - *Journal of Economic Surveys*, 2003, 17/3, p. 309-362.

Kevin, L., H. Pesaran and R. Smith. Growth and Convergence in a Multi-Country Empirical Stochastic Solow Model. - *Journal of Applied Econometrics*, June-August 1997, Vol. 12, N 4, p. 357-392.

Krugman, P. Geography and Trade. Cambridge: MIT Press, 1991.

Krugman, P. First Nature, Second Nature, and Metropolitan Location. - *Journal of Regional Science*, 1993, Vol. 33, N 1, p. 129-144.

Krugman, P. and A. Venables. Globalisation and the inequality of nations. NBER Working Paper N 5098, 1995.

Landesmann, M. Emerging Patterns of European Industrial Specialisation: Implications for Trade Structures, FDI and Migration Flows. Paper presented at the Workshop on Emerging Market Organization and Corporate Restructuring in Central and Eastern Europe, 1996.

Lewis-Guodo, L. and R. Premus. Global economic growth: theories, research, studies and annotated bibliography, 1950 – 1997. Westport, Conn. [u.a.]: Greenwood Press, 2000, p. 15.

Mack, R. and D. Jacobson. The impact of peripherality upon trade patterns in the European Union. - *European Urban and Regional Studies*, 1996, 3 (4), p. 364–369.

Martin, R. EMU versus the regions? Regional convergence and divergence in Euroland. - *Journal of Economic Geography*, 2001, Vol. 1, N 1, p. 51-80.

Martin, R. and P. Sunley. Slow Convergence? The New Endogenous Growth Theory and Regional Development. - *Economic Geography*, July 1998, Vol. 74, N 3, p. 201-227.

Mauro, C. and C. Lupi. Stochastic convergence among European economies. – *Economics Bulletin*, 2005, Vol. 3, N 38, p. 1–17.

Moore, W. Income inequality and industrial composition. - Public Administration Quarterly, 2009, Vol. 33, N 4.

Myrdal, G. Economic Theory and Under-developed Regions. London: Duckworth, 1957.

Ottaviano, G. and D. Puga. Agglomeration in the Global Economy: A Survey of the 'New Economic Geography'. - World Economy, 1998, Vol. 21, N 6, p. 707-731.

Paci, R. and F. Pigliaru. Structural change and convergence: an Italian regional perspective. - Structural Change and Economic Dynamics, 1997, Vol. 8, N 3, p. 297-318. Discussion Paper Series, 12(11): 219-242.

Pender, M. Industrial structure and aggregate growth. - Structural Change and Economic Dynamics, December 2003, Vol. 14, issue 4, p. 427-448.

Petrakos, G. and P. Artelaris. Regional Convergence Revisited: A WLS Approach. Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, Discussion Paper Series, 12(11), 2006.

Petrakos, G., A. Rodrigues-Pose and A. Rovolis. Growth, Integration and Regional Inequalities in Europe. - Environment and Planning A, 2005, 37, p. 1837-1855.

Puga, D. European regional policies in light of recent location theories. CEPR. Discussion Paper, N 2767, 2001.

Quah, D. Galton's Fallacy and Tests of the Convergence Hypothesis. - Scandianvian Journal of Economics, 1993, Vol. 95, N 4, p. 427-443.

Quah, D. Empirics for growth and distribution: Stratification, polarization and convergence clubs. - Journal of Economic Growth, March 1997, p. 27-59.

Romer, P. Increasing returns and long run growth. - Journal of Political Economy, 1986, 94 (5), p. 1002 - 1037.

Sala i Martin, X. The Classical Approach to Convergence Analysis. Economic Working Paper 117, Yale University and University Pompeu Fabra, June 1995.

Sala-i-Martin, X. Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence. - European Economic Review, 1996, 40, p. 1325-1352.

Schmutzler, A. The New Economic Geography. - Economic Surveys, Blackwell Publishing, September 1999, Vol. 13(4), p. 355-379.

Solow, R. A Contribution to the Theory of Economic Growth. - Quarterly Journal of Economics, 1956, 70, p. 65-94.

Solow, R. Neoclassical Growth Theory. - In: J.B. Taylor, M. Woodford (eds.). Handbook of Macroeconomics, Vol. 1, North Holland, Amsterdam, 1999, p. 637-667.

Swan, T. Economic Growth and Capital Accumulation. - Economic Record, 1956, 32.63, p. 334-361.

Thisse, J. Agglomeration and regional imbalance – why? And is it bad? E.I.B. Papers 5(2), 2000, p. 47 – 67.

Totev, S. The Spatial Clustering of Economic Activities in the EU. Paper presented to the Conference Regional Discrepancies in Economic and Social Development in Europe. Sofia, Bulgaria, 9-10 October 2009.

Totev, S. and G. Sariiski. The Spatial Distribution of Labour Intensive Industries in the EU. Regional and Sectoral Economic Studies, published by the Euro-American Assoc. of Economic Development, Vol. 8-1, January-June 2008.

Totev, S. and G. Sariiski. Industrial Delocalization in an Integrating Europe: A Survey of Enterprises in the Footwear Industry. - Eastern European Economics, Jan/Feb., 2010.

Traistaru, I., P. Nijkamp and S. Longhic. Economic Integration, Specialization of Regions and Concentration of Industries in EU Accession Countries. Research undertaken with the support of the PHARE ACE Programme 1998, Center for European Integration Studies, University of Bonn, 2003.

Venables, A. Equilibrium locations of vertically linked industries. - International Economic Review, 1996, Vol. 37, p. 341-359.

Venables, A. The assessment: trade and location. - The Oxford Review of Economic Policy, 1998, Vol. 14, N 2, p. 1-6.

Williamson, J. Regional inequality and the process of national development: a description of the patterns. - Economic Development and Cultural Change, 1965, 13, p. 3-45.

EC. Sixth Periodic report on the social and economic situation and development of the regions in the European Union. European Commission, Directory General for Regional Policy and Cohesion, 1999.

OECD. Structural Adjustment and Economic Performance. Paris, 1987.

Panorama Inforegio. European Union Regional Policy, 2009, N 30, p. 30.

28.V.2010 г.